

atha brahmākṣara-nirdeśo nāma

aṣṭamo'dhyāyaḥ

(śrīmac-chaṅkarācārya-bhagavat-pāda-viracita-bhāṣyaḥ)

--o)0(o--

te brahma tad viduḥ kṛtsnam ity ādinā bhagavatārjunasya praśna-bījāni upadiṣṭani | atas tat-praśnārtham arjuna uvāca –

kiṁ tad brahma kiṁ adhyātmaṁ kiṁ karma puruṣottama |
adhibhūtaṁ ca kiṁ proktam adhidaivaṁ kiṁ ucyate ||1||
adhiyajñaḥ kathaṁ ko'tra dehe'smin madhusūdana |
prayāṇa-kāle ca kathaṁ jñeyo'si niyatātmabhiḥ ||2||

--o)0(o--

eṣāṁ praśnānāṁ yathā-kramaṁ nirṇayāya śrī-bhagavān uvāca –

akṣaraṁ brahma paramaṁ svabhāvo'dhyātmam ucyate |
bhūtabhāvodbhava-karo visargaḥ karma-samjñitaḥ ||3||

akṣaraṁ na kṣaratīty akṣaraṁ para ātmā, [etasya vākṣarasya praśāsane gārgi](#) [BAU 3.8.9] iti [śruteḥ](#) | omkārasya ca [om ity ekākṣaraṁ brahma](#) [Gītā 8.13] iti pareṇa viśeṣaṇād agrahaṇam | paramam iti ca niratīsaye brahmaṇy akṣare upapannataram viśeṣaṇam | tasyaiva parasya brahmaṇaḥ pratidehaṁ pratyag-ātma-bhāvaḥ svabhāvaḥ | svo bhāvaḥ svabhāvo'dhyātmam ucyate | ātmānaṁ deham adhiḥkṛtya pratyag-ātmatayā pravṛttaṁ paramārtha-brahmāvasānaṁ vastu svabhāvo'dhyātmam ucyate'dhyātma-śabdenābhidhīyate | bhūta-bhāvodbhava-karo bhūtānāṁ bhāvo bhūta-bhāvas tasya udbhavo bhūta-bhāvodbhavas taṁ karotīti bhūta-bhāvodbhava-karaḥ, bhūta-vastūtpatti-kara ity arthaḥ | visargo visarjanam devatoddeśena caru-puroḍāśāder dravyasya parityāgaḥ | sa eṣa visarga-lakṣaṇo yajñaḥ karma-samjñitaḥ karma-śabdīta ity etat | etasmāt hi bīja-bhūtād vṛṣṭya-ādi-krameṇa sthāvara-jaṅgamāni bhūtāny udbhavanti ||8.3||

--o)0(o--

adhibhūtaṁ kṣaro bhāvaḥ puruṣaś cādhidaivatam |
adhiyajño'ham evātra dehe deha-bhṛtām vara ||4||

adhibhūtaṁ prāṇi-jātam adhiḥkṛtya bhavatīti | ko'sau ? kṣaraḥ kṣaratīti kṣaro vināśī, bhāvo yat kiṁcit janimat vastv ity arthaḥ | puruṣaḥ pūrṇam anena sarvam iti, puri śayanāt vā, puruṣaḥ ādityāntargato hiraṇyagarbhaḥ, sarva-prāṇi-karaṇānāṁ anugrāhakaḥ, so'dhidaivatam |

adhiyajñāḥ sarva-yajñābhīmānīni viṣṇv-ākhyā devatā, **yajño vai viṣṇuḥ** [TaittS 1.7.4] iti **śruteḥ** | sa hi viṣṇur aham eva | atrāsmīn dehe yo yajñas tasyāham adhiyajñāḥ | yajño hi deha-nirvartayatvena deha-samavāyīti dehādhikarāṇo bhavati, deha-bhṛtām vara ! ||8.4||

--o)0(o--

**anta-kāle ca mām eva smaran muktvā kalevaram |
yaḥ prayāti sa mad-bhāvaṁ yāti nāsty atra saṁśayaḥ ||5||**

anta-kāle maraṇa-kāle ca mām eva parameśvaraṁ viṣṇuṁ smaran muktvā parityajya kalevaram śarīraṁ yaḥ prayāti gacchati | sa mad-bhāvaṁ vaiṣṇavaṁ tattvaṁ yāti | nāsti na vidyate`trāsmīn arthe saṁśayaḥ – yāti vā na veti ||

--o)0(o--

na mad-viṣaya evāyaṁ niyamaḥ | kiṁ tarhi ? –

**yaṁ yaṁ vāpi smaran bhāvaṁ tyajaty ante kalevaram |
taṁ tam evaiti kaunteya sadā tad-bhāva-bhāvitaḥ ||6||**

yaṁ yaṁ vāpi yaṁ yaṁ bhāvaṁ devatā-viśeṣaṁ smaran cintayan tyajati parityajaty ante`nta-kāle prāṇa-viyoga-kāle kalevaram śarīraṁ taṁ tam eva smṛtaṁ bhāvaṁ eva eti nānyaṁ kaunteya, sadā sarvadā tad-bhāva-bhāvitas tasmin bhāvas tad-bhāvaḥ sa bhāvitaḥ smaryamāṇatayābhyasto yena sa tad-bhāva-bhāvitaḥ san ||8.6||

--o)0(o--

yasmād evam antyā bhāvanā dehāntara-prāptau kāraṇam –

**tasmāt sarveṣu kāleṣu mām anusmara yudhya ca |
mayy arpita-mano-buddhir mām evaiṣyasy asaṁśayaḥ ||7||**

tasmāt sarveṣu kāleṣu mām anusmara yathā-śāstram | yudhyaś ca yuddhaṁ sva-dharmaṁ kuru | mayi vāsudeve`rpīte mano-buddhī yasya tava sa tvam mayy arpita-mano-buddhiḥ san mām eva yathā-smṛtam eṣyasy āgamiṣyasi | asaṁśayo na saṁśayo`tra vidyate ||8.7||

--o)0(o--

kiṁ ca –

**abhyāsa-yoga-yuktena cetasā nānya-gāminā |
paramaṁ puruṣaṁ divyaṁ yāti pārthānucintayan ||8||**

abhyāsa-yoga-yuktena mayi citta-samarpaṇa-viṣaya-bhūta ekasmīnṁ tulya-pratyayāvṛtti-lakṣaṇo vilakṣaṇa-pratyayānantarito`bhyāsaḥ sa cābhyāso yogas tena yuktaṁ tatraiva

vyāpṛtaṁ yoginaś cetasa tena | cetasā nānya-gāminā nānyatra viśayāntare gantuṁ śīlam asyeti
nānya-gāmi tena nānya-gāminā, paramaṁ niratīśayaṁ puruṣaṁ divyaṁ divi sūrya-maṇḍāle
bhavaṁ yāti gacchati he pārthānucintayan śāstrācāryopadeśam anudhyāyan ity etat ||8.8||

--o)0(o--

kiṁ-viśiṣṭaṁ ca puraṣaṁ yāti ? ity ucyate –

**kaviṁ purāṇam anuśāsītāram
aṇor aṇīyāmsam anusmared yaḥ |
sarvasya dhātāram acintya-rūpam
āditya-varṇam tamaśaḥ parastāt ||9||**

kaviṁ krānta-darśinaṁ sarva-jñāṁ purāṇaṁ cirantanam anuśāsītāram sarvasya jagataḥ
praśāsītāram aṇoḥ sūkṣmād apy aṇīyāmsaṁ sūkṣmataram anusmared anucintayed yaḥ kaścit,
sarvasya karma-phala-jātasya dhātāram vidhātāram vicitrataḥ prāṇibhyo vibhaktāram,
acintya-rūpaṁ nānya rūpaṁ niyataṁ vidyamānam api kenacit cintayituṁ śakyata ity acintya-
rūpaṁ tam, āditya-varṇam ādityasyeva nitya-caitanya-prakāśo varṇo yasya tam āditya-varṇam,
tamaśaḥ parastāt, ajñāna-lakṣaṇān mohāndhakārāt paraṁ tam anucintayad yātīti pūrveṇa
saṁbandhaḥ ||8.9||

--o)0(o--

kiṁ ca –

**prayāṇa-kāle manasācalena
bhaktyā yukto yoga-balena caiva |
bhruvor madhye prāṇam āveśya samyak
sa taṁ paraṁ puruṣam upaiti divyam ||10||**

prayāṇa-kāle maraṇa-kāle manasācalena calana-varjitena bhaktyā yukto bhajanaṁ bhaktis
tayā yukto yoga-balena caiva yogasya balaṁ yoga-balaṁ samādhiḥ-saṁskāra-pracaya-janita-
citta-sthairya-lakṣaṇaṁ yoga-balaṁ tena ca yukta ity arthaḥ | pūrvaṁ hṛdaya-puṇḍārike
vaśikṛtya cittaṁ tata ūrdhva-gāminyā nāḍyā bhūmi-jaya-krameṇa bhruvor madhye prāṇam
āveśya sthāpayitvā samyag-āpramattaḥ san, sa evaṁ buddhimān yogī **kaviṁ purāṇam** ity ādi-
lakṣaṇaṁ taṁ paraṁ parataraṁ puruṣam upaiti pratipadyate divyaṁ dyotanātmakam ||8.10||

--o)0(o--

[yoga-mārgānugamanenaiva brahma-vidyāṁ antareṇāpi brahma prāpyata ity evaṁ prāptam
idam ucyate] punar api vakṣyamāṇenopāyena pratipitsitya brahmaṇo veda-vidvad-anādi-
viśeṣaṇa-viśeṣyasyābhidhānaṁ karoti bhagavān –

**yad akṣaram veda-vido vadanti
viśanti yad yatayo vīta-rāgāḥ |**

yad icchanto brahmacaryam caranti
tat te padam saṅgrahaṇa pravakṣye ||11||

yad akṣaram na kṣaratīty akṣaram avināsi vedavido vedārthajñāḥ vadanti | **tad vā etad akṣaram gārgi brāhmaṇā abhivadanti** [BAU 3.8.8] iti **śruteḥ** | sarva-viśeṣa-nivartakatvenābhivadanty asthūlam aṅv ity ādi | kim ca – viśanti praviśanti samyag-darśana-prāptau satyām yad yatayo yatana-śilāḥ samnyāsino vīta-rāgāḥ vīto vigataḥ rāgo yebhyas te vīta-rāgāḥ | yac cākṣaram icchanto jñātum iti vākya-śeṣaḥ brahmacaryam gurau caranti ācaranti, tat te padam tad akṣarākhyam padam padanīyam te tava saṅgrahaṇa, saṅgrahaḥ saṅkṣepas tena, saṅkṣepeṇa pravakṣye kathaiṣyāmi ||8.11||

--o)0(o--

sa yo ha vai tad bhagavan manuṣyeṣu prāyaṇāntam omkāram abhidhyāyīta | katamam vāva sa tena lokam jayatīti | tasmai sa hovāca – etad vai satya-kāma param cāparam va brahma yad omkāraḥ [PraśnaU 5.1-2] ity upakramya, **yaḥ punar etaṁ trimātreṇa om ity etenaivākṣareṇa param puruṣam abhidhyāyīta sa sāmabhir unnīyate brahma-lokam** [PraśnaU 5.5] ity ādinā vacanena, **anyatra dharmād anyatrādharmād** [KaṭhU 1.2.14] iti copakramya

sarve vedā yat padam āmananti
tapāmsi sarvāṇi ca yad vadanti |
yad icchanto brahmacaryam caranti
tat te padam saṅgrahaṇa bravīmy om ity etad [KaṭhU 1.2.15]

ity ādibhiś ca vacanaiḥ parasya brahmaṇo vācaka-rūpeṇa, pratimāvat pratīka-rūpeṇa vā, para-brahma-pratipatti-sādhanatvena manda-madhyama-buddhīnām vivakṣitasya omkārasyaopāsanam kālāntare mukti-phalam uktaṁ yat, tad evehāpi **kaviṁ purāṇam anuśāsītāram** [Gītā 8.9] **yad akṣaram veda-vido vadanti** [Gītā 8.11] iti copanyastasya parasya brahmaṇaḥ pūrvokta-rūpeṇa pratipatty-upāya-bhūtasya omkārasya kālāntara-mukti-phalam upāsanam yogadhāraṇā-sahitaṁ vaktavyam | prasaktānuprasaktaṁ ca yat kimcid ity evam artha uttare grantha ārabhyate –

sarva-dvārāṇi samyamya mano hr̥di nirudhya ca |
mūrdhny ādhāyātmanaḥ prāṇam āsthito yoga-dhāraṇām ||12||

sarva-dvārāṇi sarvāṇi ca tāni dvārāṇi ca sarva-dvārāṇy upalabdḥau, tāni sarvāṇi samyasya samyamanaṁ kṛtvā mano hr̥di hr̥daya-puṇḍārīke nirudhya nirodham kṛtvā niṣpracāram āpādyā, tatra vaśīkṛtena manasā hr̥dayād ūrdhva-gāminyā nādyordhvam ārūhya mūrdhny ādhāya ātmanaḥ prāṇam āsthitaḥ pṛvṛtto yoga-dhāraṇām dhārayitum ||8.12||

--o)0(o--

tatraiva ca dhārayan –

om ity ekākṣaram brahma vyāharan mām anusmaran |

yaḥ prayāti tyajan dehaṁ sa yāti paramām gatim ||13||

om iti ekākṣaram brahma brahmaṇo'bhīdhāna-bhūtam omkāraṁ vyāharan ucārayan, tad-
artha-bhūtam mām īśvaram anusmaran anucintayan yaḥ prayāti mriyate, sa tyajan parityajan
dehaṁ śarīram – tyajan dehaṁ iti prayāṇa-viśeṣanārtham deha-tyāgena prayāṇam ātmanaḥ,
na svarūpa-nāśenety arthaḥ – sa evaṁ yāti gacchati paramām prakṛṣṭām gatim ||8.13||

--o)0(o--

kiṁ ca –

**ananya-cetāḥ satataṁ yo mām smarati nityaśaḥ |
tasyāhaṁ sulabhaḥ pārtha nitya-yuktasya yoginaḥ ||14||**

ananya-cetā nānya-viśaye ceto yasya so'yam ananya-cetāḥ | yogī satataṁ sarvadā yo mām
parameśvaram smarati | nityaśaḥ satataṁ iti nairantaryam ucyate, nityaśaḥ iti dīrgha-kālatvam
ucyate | na ṣaṅ-māsaṁ saṁvatsaram vā | kiṁ tarhi ? yāvaj-jīvaṁ nairantaryeṇa yo mām
smaratīty arthaḥ | tasya yogino'haṁ sulabhaḥ sukkena labhyo he pārtha, nitya-yuktasya sadā
samāhita-cittasya yoginaḥ | yata evam, ato'nanya-cetāḥ san mayi sadā samāhito bhavet ||8.14||

--o)0(o--

tava saulabhyena kiṁ syāt ? ity ucyate | sṛṇu tan mama saulabhyena yad bhavati –

**mām upetya punar-janma duḥkhālayam aśāsvatam |
nāpnuvanti mahātmānaḥ saṁsiddhiṁ paramām gatāḥ ||15||**

mām upetya mām īśvaram upetya mad-bhāvam āpadya punar janma punar utpattiṁ
nāpnuvanti na prāpnuvanti | kiṁ-viśiṣṭaṁ punar-janma na prāpnuvanti ? iti, tad-viśeṣaṇam
āha – duḥkhālayaṁ duḥkhānām ādhyātmikādīnām ālayaṁ āśrayam | āliyan te yasmin
duḥkhānīti duḥkhālayaṁ janma | na kevalaṁ duḥkhālayam, aśāsvatam anavasthita-svarūpaṁ
ca | nāpnuvanti īdrśaṁ punar-janma mahātmāno yatayaḥ saṁsiddhiṁ mokṣākhyāṁ paramām
prakṛṣṭām gatāḥ prāptāḥ | ye punar mām na prāpnuvanti te punar āvartante ||8.15||

--o)0(o--

kiṁ punas tvatto'nyat prāptāḥ punar āvartante ? ity ucyate –

**ā brahma-bhuvanāl lokāḥ punar-āvartino'rjuna |
mām upetya tu kaunteya punar-janma na vidyate ||16||**

ā brahma-bhuvanāt bhavanty asmin bhūtānīti bhuvanam | brahmaṇo bhuvanāṁ brahma-
bhuvanam, brahma-loka ity arthaḥ | ā brahma-bhuvanāt saha brahma-bhuvanena lokāḥ sarve
punar-āvartinaḥ punar-āvartana-svabhāvāḥ | he'rjuna | mām ekam upetya tu kaunteya punar-
janma punar-utpattiḥ na vidyate ||8.16||

--o)0(o--

brahma-loka-sahitā lokāḥ kasmāt punar-āvartinaḥ ? kāla-paricchinnatvāt | katham ? –

**sahasra-yuga-paryantam ahar yad brahmaṇo viduḥ |
rātrim yuga-sahasrāntām te'ho-rātra-vido janāḥ ||17||**

sahasra-yuga-paryantam sahasrāṇi yugāni paryantaḥ paryavasānam yasyāhnas tat ahaḥ
sahasra-yuga-paryantam | brahmaṇaḥ prajāpater virājo viduḥ | rātrim api yuga-sahasrāntām
ahaḥ-parimāṇām eva | ke vidur ity āha – te'ho-rātra-vidaḥ kāla-saṁkhyā-vido janā ity arthaḥ |
yata evam kāla-paricchinnās te, ataḥ punar-āvartino lokāḥ ||8.17||

--o)0(o--

prajāpater ahani yad bhavati rātrau ca, tad ucyate –

**avyaktād vyaktayaḥ sarvāḥ prabhavanty ahar-āgame |
rātry-āgame praliyante tatraivavyakta-samjñake ||18||**

avyaktād avyaktam prajāpateḥ svāpāvasthā | tasmād avyaktād vyaktayo vyajyanta iti
vyaktayaḥ sthāvara-jaṅgama-lakṣaṇāḥ sarvāḥ prajāḥ prabhavanty abhivyajyante, ahna
āgame'har-āgame tasmin ahar-āgame kāle brahmaṇaḥ prabodha-kāle | tathā rātry-āgame
brahmaṇaḥ svāpa-kāle praliyante sarvā vyaktayas tatraiva pūrvokte'vyakta-samjñake ||8.18||

--o)0(o--

akṛtābhyāgama-kṛta-vipraṇāśa-doṣa-parihārārtham bandha-mokṣa-śāstra-pravṛtti-sāphalya-
pradarśanārtham avidyādi-kleśa-mūla-karmāśaya-vaśac cāvaśo bhūta-grāmo bhūtvā bhūtvā
praliyata ity ataḥ saṁsāre vairāgya-pradarśanārtham cedam āha –

**bhūta-grāmaḥ sa evāyam bhūtvā bhūtvā praliyate |
rātry-āgame'vaśaḥ pārtha prabhavaty ahar-āgame ||19||**

bhūta-grāmo bhūta-samudāyaḥ sthāvara-jaṅgama-lakṣaṇo yaḥ pūrvasmin kalpa āsīt sa
evāyam nānyaḥ | bhūtvā bhūtvāhar-āgame | praliyate punaḥ punaḥ rātry-āgame'hnaḥ
kṣaye'vaśo'svatantra eva | he pārtha | prabhavati jāyate'vaśa evāhar-āgame ||8.19||

--o)0(o--

yad upanyastam akṣaram, tasya prāpty-upāyo nirdiṣṭa **om ity ekākṣaram brahma** [Gītā 8.13]
ity ādinā | athedānīm akṣarasyaiva svarūpa-nirdidikṣayedam ucyate, anena yoga-mārgaṇedam
gantavyam iti –

paras tasmāt tu bhāvo'nyo'vyakto'vyaktāt sanātanaḥ |

yaḥ sa sarveṣu bhūteṣu naśyatsu na vinaśyati ||20||

paro vyatirikto bhinnah | kutaḥ ? tasmāt pūrvoktāt | tu-śabdo'kṣarasya vivakṣitasavyaktād
vailakṣaṇya-viśeṣaṇārthaḥ | bhāvo'kṣarākhyam param brahma | vyatiriktatve saty api
sālakṣaṇya-prasaṅgo'stīti tad-vinivṛtty-artham āha – anya iti | anyo vilakṣaṇah | sa
cāvyakto'nindriya-gocaraḥ | paras tasmād ity uktam | kasmāt punaḥ paraḥ ? pūrvoktād bhūta-
grāma-bija-bhūtād avidyā-lakṣaṇād avyaktāt | anyo vilakṣaṇo bhāva ity abhiprāyaḥ | sanātanaś
cirantano yaḥ sa bhāvaḥ sarveṣu bhūteṣu brahmādiṣu naśyatsu na vinaśyati ||8.20||

--o)0(o--

avyakto'kṣara ity uktas tam āhuḥ paramām gatim |
yam prāpya na nivartante tad dhāma paramam mama ||21||

yo'sāv avyakto'kṣara ity uktas tam evākṣara-samjñakam avyaktaṁ bhāvam āhuḥ paramām
prakṛtām gatim | yam param bhāvam prāpya gatvā na nivartante saṁsārāya, tad dhāma
sthānam paramam prakṛtām mama, [viṣṇoḥ paramam padam](#) ity arthaḥ ||8.21||

--o)0(o--

tal-labdher upāya ucyaṭe –

puruṣaḥ sa paraḥ pārtha bhaktyā labhyas tv ananyayā |
yasyāntaḥ-sthāni bhūtāni yena sarvam idaṁ tatam ||22||

puruṣaḥ puri śayanāt pūrṇatvād vā | sa paraḥ pārtha, paro niratiśayaḥ, yasmāt puruṣān na
param kimcit | sa bhaktyā labhyas tu jñāna-lakṣaṇayānanyayā ātma-viśayayā | yasya
puruṣasyāntaḥ-sthāni madhya-sthāni bhūtāni kārya-bhūtāni | kāryam hi kāraṇasyāntarvarti
bhavati | yena puruṣeṇa sarvam idaṁ jagat tataṁ vyāptam ākāśeneva ghaṭādi ||8.22||

--o)0(o--

prakṛtānām yoginām praṇavāveśita-brahma-buddhīnām kālāntara-mukti-bhājām brahma-
pratipattaya uttaro mārgo vaktavya iti yatra kāle ity ādi vivakṣitārtha-samarpaṇārtham ucyaṭe,
āvṛtti-mārgopanyāsaḥ itara-mārga-stuty-artham ucyaṭe –

yatra kāle tv anāvṛttim āvṛttim caiva yoginaḥ |
prayātā yānti tam kālam vakṣyāmi bharatarṣabha ||23||

yatra kāle prayātā iti vyavahitena sambandhaḥ | yatra yasmin kāle tv anāvṛttim apunar-janma
āvṛttim tad-viparītām caiva | yogina iti yoginaḥ karmaṇaś cocyante | karmaṇas tu guṇataḥ
[karma-yogena yoginām](#) iti viśeṣaṇād yoginaḥ | yatra kāle prayātā mṛtā yogino'nāvṛttim yānti,
yatra kāle ca prayātāḥ āvṛttim yānti, tam kālam vakṣyāmi bharatarṣabha ||

--o)0(o--

taṁ kālam āha –

agnir jyotir ahaḥ śuklaḥ ṣaṇ-māsā uttarāyaṇam |
tatra prayātā gacchanti brahma brahma-vido janāḥ ||24||

agnih kālābhīmānī devatā | tathā jyotir api devataiva kālābhīmānī | athavā, agni-jyotiṣī
yathā śrute eva devate | bhūyasā tu nirdeśo yatra kāle taṁ kālam iti āmra-vanavat | tathāhar
devatāhar-abhīmānī | śuklaḥ śukla-pakṣa-devatā | ṣaṇ-māsā uttarāyaṇam, tatrāpi **devataiva
mārga-bhūtā** [BAU 4.3.4] iti sthito'nyatrāyaṁ nyāyaḥ | tatra tasmin mārga prayātā mṛtā
gacchanti brahma brahma-vido brahmopāsakā brahmopāsana-parā janāḥ | krameṇeti vākya-
śeṣaḥ | na hi sadyo-mukti-bhājām samyag darśana-niṣṭhānām gatir āgatir vā kvacid asti | **na
tasya prāṇā utkrānti** [BAU 4.4.6] iti **śruteḥ** | brahmasamlinaprāṇaiva te brahmamayā
brahma-bhūtaiva te |

--o)0(o--

dhūmo rātris tathā kṛṣṇaḥ ṣaṇ-māsā dakṣiṇāyaṇam |
tatra cāndramasaṁ jyotir yogī prāpya nivartate ||25||

dhūmo rātrir dhūmābhīmānī rātry-abhīmānī ca devatā | tathā kṛṣṇaḥ kṛṣṇa-pakṣa-devatā |
ṣaṇ-māsā dakṣiṇāyaṇam iti ca pūrvavat devataiva | tatra candramasi bhavaṁ cāndramasaṁ
jyotiḥ phalam iṣṭādi-kārī yogī karmī prāpya bhuktvā tat-kṣayād iha punar nivartate ||8.25||

--o)0(o--

śukla-kṛṣṇe gatī hy ete jagataḥ śāśvate mate |
ekayā yāty anāvṛttim anyayāvartate punaḥ ||26||

śukla-kṛṣṇe śuklā ca kṛṣṇā ca śukla-kṛṣṇe, jñāna-prakāśakatvāt śuklā, tadabhāvāt kṛṣṇā | ete
śukla-kṛṣṇe hi gatī jagataḥ ity adhikṛtānām jñāna-karmaṇoḥ, na jagataḥ sarvasyaiva ete gatī
samabhavataḥ | śāśvate nitye, saṁsārasya nityatvāt, mate'bhīprete | tatraikayā śuklayā yāty
anāvṛttim, anyayā itarayā āvartate punar bhūyaḥ ||8.26||

--o)0(o--

naite sṛtī pārtha jānan yogī muhyati kaścana |
tasmāt sarveṣu kāleṣu yoga-yukto bhavārjuna ||27||

na ete yathokte sṛtī mārgau pārtha jānan saṁsārāya ekā, anyā mokṣāyeti | yogī na muhyati
kaścana kaścīd api | tasmāt sarveṣu kāleṣu yoga-yuktaḥ samāhito bhavārjuna ||8.27||

--o)0(o--

śṛṇu tasya yogasya mähātmyam –

vedeṣu yajñeṣu tapaḥsu caiva
dāneṣu yat puṇya-phalaṁ pradīṣṭam |
atyeti tat sarvaṁ idaṁ viditvā
yogī paraṁ sthānam upaiti cādyam ||28||

vedeṣu samyag-adhīteṣu yajñeṣu ca sādguṇyenānutiṣṭhiteṣu tapaḥsu ca sutapteṣu dāneṣu ca
samyag-datteṣu yad eteṣu puṇya-phalaṁ puṇyasya phalaṁ puṇya-phalaṁ pradīṣṭam śāstreṇa,
atyety atītya gacchati sat sarvaṁ phala-jātam | idaṁ viditvā sapta-praśna-nirṇaya-
dvāreṇoktam arthaṁ samyag avadhāryānuṣṭhāya yogī paraṁ prakṛṣṭam aiśvaram sthānam
upaiti ca pratipadyate | ādyam ādau bhavaṁ kāraṇam brahmety arthaḥ ||8.28||

iti śrīmat-paramahansa-parivrājakācāryasya śrī-govinda-bhagavat-pūjya-pāda-
śiṣyasya śrīmac-chaṅkara-bhagavataḥ kṛtau śrīmad-bhagavad-gītā-bhāṣye
brahmākṣara-nirdeśo nāma aṣṭamo'dhyāyaḥ

||8||